

ENDÜLÜS KÜTÜPHANELERİ

LÜTFİ SEYBAN

ENDÜLÜS Emevi halifesi II. Hakem'in ilme düşkünlüğü Kurtuba Sarayında ortaçağın en büyük kütüphanelerinden birinin teşekkül etmesini sağlamıştır. Hakem bilimin hemen her alanında, erişebildiği her memleketten değerli kitapları sarayında bir araya getirmiştir.

Endülüs tarihçileri onun kitap toplama sevdasına *el-cemmâ' li'l-kütüb* (çok kitap toplayıcı) sıfatını kendisine yakıştırarak vurgu yapmaktadırlar. Endülüslü tarihçi İbn Hayyân, Hakem'in bütün ilim dallarına, özellikle şer'î ilimlere, Arap tarihi ve edebiyatına, her beldeden hadis ravilerini yanında toplayarak hadis ilmine, ulema meclislerini yaygınlaştırmaya ve kitap biriktirmeye olan düşkünlüğünü zikretmektedir.

Halife başta Bağdat, Dımaşk, Kahire ve İskenderiye olmak üzere pek çok şehre sevk ettiği kitap uzmanı

adamları sayesinde oralarda yaşayan âlimlerin eserlerini saray kütüphanesine kazandırdı. Bu görevliler âlimlerle devamlı irtibat halinde bulunarak telif edilen eserlerin ilk nüshalarını ya da nadir pek çok kitabın birer nüshasını satın alarak Kurtuba'ya yolladılar. Aynı konuda tüccarlardan da yararlanılmaktaydı. Yüksek teşvik miktarını duyan bazı âlimler de kitaplarının bir nüshasını gönüllü olarak gönderiyorlardı.

Hakem'in sarayında kitap sanatları alanında nâsıh, muhakkik, musannif, mücellit, müzehhib ve musavvir gibi pek çok uzman çalışmaktaydı. Kendisi bu uğurda daha evvel kimsenin göstermediği gayreti göstermiş, kimsenin harcamadığı kadar altın sarf etmiş ve sonuçta eşine benzerine az rastlanan büyük bir kitap hazinesine sahip olmuştur. Öyle ki, sayısı sürekli artan kitapları hilafet köşkünün salonları almaz olunca, köşkün yakınına özel bir kütüphane inşa ettirdi. Kütüphanenin

mimarisi, tertibi ve düzeniyle uzman mimarlar ilgilendi. Hilafet köşkündeki kütüphanenin sorumlularından nakledilen rivayete göre kitap adlarının yazılı olduğu fihrist ya da katalogların sayısı 44'tü ve her bir katalogda 50 sayfa mevcuttu. Yani kütüphanenin toplam mevcudu 400 bin ile 600 bin cilt kitap arasındaydı. Kaynaklarda bu kitapların bir yerden bir yere nakledilebilmesi için 6 aylık bir süre gerektiği ifade edilmektedir.

Halife devasa kütüphanesinin idaresini kardeşi Abdülaziz'e vermiş, Kurtuba Medresesi ile hocalarının sorumluluğunu da diğer kardeşi Münzir'e tevdi etmişti. Kendisi ise ilim erbabı dostlarıyla birlikte Medînetüzzehrâ'da huzur içinde vakit geçiriyordu.

II. Hakem, yazdığı kitabın ilk nüshasını kendisine göndermesi karşılığında pek çok âlime cömertçe ödülleri vadetti. Mesela Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'ye (ö. 967) kitabı *el-Egânî*'nin

ilk nüshası için 1000 dinar göndermişti. İsfahânî de bu ihsan karşısında kitabının ilk nüshasını, Bağdat çevresinden hiç kimseye vermeden evvel, kendisinin de mensubu olduğu Ümeyyeoğullarının (Emevîler) ensabını ve tarihini yazdığı başka bir kitabıyla birlikte Kurtuba'ya gönderdi. Bundan fevkalade memnuniyet duyan halife, yazara verdiği ödülü daha da artırdı.

Halife, benzer bir anlaşmayı Kadı Ebubekir el-Ebherî ile de yapmıştı. Kadının İbn Abdülhakem'in *el-Muhtasar*'ına yazdığı şerhinin ilk nüshasına karşılık yüklü miktarda altın gönderdi. Aynı şekilde memnun ederek kitabının ilk nüshasını satın aldığı veya ilminden istifade etmek için Endülüs'e davet ettiği âlimlerden bazıları şunlardır: III. Abdurrahman zamanında Maşrık'tan 941 yılında Endülüs'e davetle gelen ve hükümdarın himayesinde kitaplarını telif ederken bir yandan da Endülüs halkına bilgisini aktaran lisan âlimi Ebu Alî el-Kâlî (ö. 967), *Kudâtü Kurtuba* adlı tabakat kitabıyla tanınan Endülüs'lü âlim Muhammed b. Hâris el-Huşenî (ö. 971), *el-Muhtasar li târîhi't-Taberî* adlı eseriyle bilinen devlet kâtibi Ureyb b. Sa'd (ö. 980) ve *el-Maârif fî ahbâri Küreti İlbîre* adlı kitabın müellifi Mutarîf b. İsâ el-Gassânî ile hadis âlimi Ebu Muhammed İbrahim b. Muhammed el-Usaylî (ö. 1001).

Bu dönemde kitap biriktirme merakı sadece Hakem'e has değildi. Toplumun ileri gelenleri ve bilginler de özel kütüphaneler kurmuşlardı. Bu yüzden Kurtuba'daki kitap çarşısı şehrin en meşhur ve en hareketli yerlerindendi. Bütün Endülüs devirlerinde emirler ve vezirler kitap telifini ve Maşrık'ta telif edilen eserlerin Endülüs'e getirilmesini teşvik etmişlerdir. Yalnız Meriye'de vezir Ahmed b. Abbas'a ait kütüphanedeki kitapların binlerce cildi bulunduğu kaydedilmektedir.

Kitap toplama ve okumaya karşı olan yoğun ilgiyi Endülüs'lü Hıristiyanlarda ve Yahudilerde de görmek mümkündür. Onların ekserisi Arapçayı

öğreniyor ve İslam edebiyatı, bilim ve felsefesiyle uğraşmaktan zevk alıyorlardı. Bunların en meşhurlarından biri Yahudi tabip Hasdây b. İshak Şabrût idi. Kendisi III. Abdurrahman'ın veziri ve Hakem'in özel tabibiydi. Hakem'in teşvikiyle ve himayesinde Kurtuba Yahudilerinin bilginleri yazı dili olarak Arapçayı kullanıyor ve bu dilde çeşitli kitaplar yazıyorlardı. Nitekim daha sonraları Endülüs'ün meşhur kütüphanelerinden biri, Gırnata emiri Bâdis b. Habbûs ez-Zîrî'nin (1038-1073) veziri Yahudi Yûsuf b. İsmail b. Nağrâle'ninki olacaktır.

Ne yazık ki II. Hakem'in muhteşem kütüphanesi ancak yarım asır kadar varlığını muhafaza edebildi. 1002'de Hâcib el-Mansûr'un vefatından sonra oğullarından Abdullah'ın sebep olduğu 1009 yılında çıkan çatışmalar ve çeyrek asır süren büyük iç karışıklık (*el-fitnetü'l-kübrâ*) sırasında Kurtubalı âlimlerin çoğu şehri terk etti. Onlarca bölgede ve şehirde bağımsızlığını ilan eden Endülüs'ün yerel hanedanlarına sığındılar. Aynı şekilde Kurtuba kütüphane ve kitaplıklarında bulunan kitaplar ya yağmalandı ya da şehirden göçen âlimlerle birlikte gitti.

Ortaçağ bütün İslam ülkelerinde olduğu gibi Endülüs'te de emir ya da hükümdarlardan destek görmeyen, hatta seçkin sosyal tabakada yer almanın en emin yolu, ulema sınıfına dahil olmaktan geçmekteydi. Özellikle de "mezhep" diye adlandırılan hukuk okullarından herhangi birine mensup olmakla bir ilim adamı çok geniş profesyonel ve sosyal ağ ile ilişkiye geçmekteydi.

Endülüs'te himaye gören âlim ya da bilginler çok çeşitli millet ve meşrepten olabiliyordu. Bu himayenin en önemli şahitlerinden biri Araplar arasında er-Rebî' Mûsâ b. Zeyd adıyla bilinen Elviralı bilgin piskopos Ricimundo'dur. Kendisi Hakem'in sarayına esir olarak getirildikten sonra özel bir himayeye mazhar oldu ve Hakem'in de özel ilgi gösterdiği astroloji (*ilm-i*

felek) ve felsefe ilimlerinde derinleşti. Kurtubalı bu deha, Arap ve Latin edebiyatlarına da hakimdi. Hakem'in babası Abdurrahman da Hıristiyan olmasına rağmen İbn Zeyd'i himayesine almış ve onun ilim yolundaki çabasını takdir etmişti.

II. Hakem'in parlak bir hükümdar olarak değeri Batılı bilim adamlarınca da takdir edilmiştir. Bazı tarihçiler ilmî faaliyetlerdeki başarısı sebebiyle Hakem için "akıl meyvelerini devşirip depolayıcı" gibi sıfatlar kullanırlarken onun çağını da Roma'dan sonra görülen en medeni ihtişam asrı olarak nitelendirmektedirler. Onlara göre Roma İspanyası'nda Gaius Octavius'un (ö. MÖ 59) kurduğu barış ortamını (*Pax Romana*) II. Hakem Müslüman İspanya'da tesis etmiş, hatta İmparator Augustus dönemi (MÖ 27-MS 14) 1000 yıl sonra Hakem eliyle yeniden canlandırılmıştır.

Endülüs'lü kadınların eğitim veya ilim tahsili konusunda erkeklerden pek aşağı kaldıkları söylenemez. Kadınlar arasından da fıkıh, hadis, feraiz ve diğer ilim dallarında uzmanlaşanlar çıkmıştır. Mesela Ümmü Said el-Kurtubiyye babası, dedesi ve ailedeki diğer ravilerden pek çok hadis rivayet etmiştir. Diğer bir âlime Ümmü'l-Hasen binti Ebu Cafer et-Tancâlî ise edebiyat alanında ünlenmişti. Âişe binti Ahmed el-Kurtubiyye de çeşitli ilimler, edebiyat, şiir, fasih konuşma konularında emsallerinden çok üstündü. Kendisinin çok iyi bir kütüphanesi de vardı.

Endülüs şehirlerinde Müslüman, Yahudi, Hıristiyan isteyen herkes kütüphanelerden yararlanabiliyordu. Aslında kütüphaneler birer yüksek tahsil yerleriydi. Çünkü oraya kitaplardan istifade etmek için gelen kişiler, her fırsatta kendi aralarında ilmî müzakeralar yaparak bilgi ve fikir alışverişinde bulunuyorlardı. Ulaşılan yüksek eğitim seviyesi sayesinde Endülüs'te dinî ilimler yanında müspet ilimlerde de pek çok bilgin yetişmişti. ■